

Discussienotitie HO-tour: Digitalisering & flexibilisering

Ontwikkelingen als globalisering en digitalisering zorgen ervoor dat het hoger onderwijs flexibeler en beter toegankelijk is voor studenten wereldwijd. Dit biedt kansen in een tijd waarin de kwantitatieve en kwalitatieve vraag naar hogeropgeleiden toenemen. Met flexibilisering kunnen we verschillende doelgroepen in het onderwijs beter bedienen. En met de inzet van open en online onderwijs kunnen we bijvoorbeeld de deelname van de beroepsbevolking aan het hoger onderwijs stimuleren.

Op verschillende plaatsen in het hoger onderwijs worden de laatste jaren vormen van flexibilisering beproeft en doorgevoerd. Onderwijs kan flexibel zijn in tempo, tijd, locatie, inhoud, werkvorm, toetsing en begeleiding ([toelichting](#)). We gaan echter nog te vaak uit van een *one size fits all* benadering, afgestemd op 'de gemiddelde student', terwijl de instroom in het hoger onderwijs zeer divers is. Ons model van vrij homogeen onderwijs is de afgelopen decennia nagenoeg onveranderd. Dit roept de vraag op of het bestaande onderwijsmodel nog wel van deze tijd is. En meer nog, is ons onderwijsstelsel voldoende toekomstbestendig?

Met het hoger onderwijs bereiden we studenten voor op hun toekomst, die in veel gevallen op de arbeidsmarkt vervolg krijgt. Volgens Frey en Osborne (2013) zal de ontwikkeling van (vak)kennis altijd een stevige basis voor de arbeidsmarkt blijven, maar daarnaast worden andere competenties en vaardigheden belangrijker. Ze noemen sociale intelligentie en creativiteit, zogenoemde *21st century skills*. Er is behoefte aan mensen die veerkracht en 'lenigheid' bezitten, zich aan kunnen passen aan veranderende omstandigheden, initiatief kunnen nemen en regie kunnen houden over werk, leven en eigen ontwikkeling.

De vraag is of studenten in het huidige onderwijsmodel voldoende worden uitgedaagd en toegerust voor de toekomstige arbeidsmarkt en samenleving. De OESO (organisatie voor economische samenwerking en ontwikkeling) heeft in het project [innovative learning environments](#) zeven [principes](#) van een uitdagende leeromgeving geformuleerd, met als vertrekpunt dat de student zelf eigenaar is van het leerproces. Daarbij past onderwijs dat inspeelt op individuele verschillen, hoge verwachtingen heeft van studenten, verbinding zoekt met partners in de buitenwereld (bedrijven en maatschappelijke organisaties) en ruimte biedt voor samenwerkend leren.

Digitalisering van het onderwijs kan bijdragen aan het personaliseren van het leren. Het biedt mogelijkheden tot differentiatie, verzwaring, verdieping, bijspijkeren en biedt mogelijkheden om tijd- en plaatsonafhankelijk te leren. Bijvoorbeeld in het honours onderwijs, waar excellente studenten extra worden uitgedaagd, of juist in deficiëntieonderwijs waar studenten achterstanden kunnen wegwerken. Ook de ontwikkelingen op het gebied van *learning analytics* zullen de mogelijkheden voor adaptieve digitale leermaterialen en lerende, gepersonaliseerde interfaces verder doen toenemen.

Centraal in deze discussienotitie en op de HO-Tourbijeenkomst van 19 januari 2015 staat de vraag hoe digitalisering en flexibilisering kunnen bijdragen aan de kwaliteit, uitdagendheid en toekomstbestendigheid van het hoger onderwijs. Het gesprek hierover introduceren we aan de hand van de volgende acht subthema's.

1. Regie op eigen leerroute & samenwerkend leren

Flexibel onderwijs biedt alle ruimte aan de student om keuzes te maken voor inhoudelijke invulling van leeractiviteiten, voor onderwijsvormen en om tijd- en plaatsonafhankelijk te leren. Niet het onderwijsaanbod, maar de behoeften, ambities en het kennisniveau van de (werkende) student staan centraal bij het vormgeven van de individuele studieloopbaan. Een veelgenoemd voorbeeld van een opleiding met veel keuzevrijheid in het curriculum zijn de *liberal arts & sciences*.

Uit inzichten over effectieve leerprocessen en het 'leren leren' blijkt het belang van de regie over de eigen leerroute voor studenten. In ultieme vorm leidt dit tot individuele maatwerktrajecten. Dit vraagt echter van studenten dat zij hun ambities en talenten expliciet benoemen. Dat vergt

intensieve vormen van studiebegeleiding, zoals mentoring. Tegelijkertijd weten we ook dat groepsvorming, interactie en samenwerkend leren essentieel zijn voor effectieve leerprocessen en ontwikkeling van competenties en interpersoonlijke vaardigheden. De behoefte aan maatwerk moet niet leiden tot vrijblijvendheid. Dit roept de volgende vragen op:

- Is de ideale balans tussen regie op eigen leerroute en samenwerkend leren te bepalen? En hoe ziet dat er concreet uit?
- Ligt het antwoord in kleinschalig activerend onderwijs, waarin sprake is van samenwerkend leren en ruimte voor individuele keuzes en profilering? En is dat toepasbaar op alle (type) opleidingen en vakgebieden?
- In hoeverre moet er dan sprake zijn van homogene kenmerken van studenten die samen een leergroep vormen? En in hoeverre biedt een heterogene samenstelling, samenwerking met studenten met een ander profiel juist meerwaarde?
- Is het mogelijk om kleinschalig activerend onderwijs ook (volledig) online aan te bieden, bijvoorbeeld in de vorm van Small Personal Online courses (SPOCs)?

In het rapport '[Het nieuwe leren is flexstuderen](#)' van de Landelijke Studentenvakbond (LSVb, 2014) wordt gepleit voor het verruimen van de mogelijkheden voor studenten om zelf hun studietempo en opleidingsdeelname te plannen. De hoop is dat studenten door maatwerk méér uit hun studie halen en minder zullen uitvallen. Deze vraaggerichtheid vergt een enorme omslag in denken op universiteiten en hogescholen. Het moet echter niet ten koste gaan van de opgebouwde kwaliteitscultuur, waarin studenten en docenten zich aan elkaar verbinden en samen een stimulerende leeromgeving creëren. Wel lijkt de tijd rijp te zijn om hierin een volgende stap te zetten. Ook in reguliere programma's zouden studenten moeten kunnen profiteren van meer keuzeruimte en maatwerk in het curriculum (flexibele leerroutes). Voor voltijdstudenten kan een flexibel studietempo in de bachelorfase spanning opleveren met de binding en community-vorming die essentieel is voor het studiesucces. Voor deeltijdonderwijs is over de hele linie wel een flexibeler aanbod gewenst, met meer losse modules, erkende certificaten en betere invoering van EVC.

- Welke vormen van flexibilisering zijn wenselijk, realiseerbaar en passen bij het geven van regie en verantwoordelijkheid aan de student?
- Is dit een aanpak die geschikt is voor iedereen, of moet er onderscheid worden gemaakt tussen (type) studenten, die bijvoorbeeld meer gebaat zijn bij structuur, vaste groepen en externe druk op studieritme en voortgang?
- Wat zou het doorvoeren van het plan LSVb betekenen voor de onderwijsorganisatie?
- Welke implicaties heeft dit model voor de start van studenten op de arbeidsmarkt? En voor werkende studenten?

2. Online afstandsonderwijs

De toenemende digitalisering in het hoger onderwijs biedt mogelijkheden voor de flexibilisering en keuzevrijheid van studenten. De afgelopen jaren zijn verschillende vormen van open en online onderwijs ontstaan, waarbij de student op eigen gekozen moment, plaats onderwijs kan volgen en regie op zijn eigen leerroute heeft. Internationaal heeft vooral de snelle opkomst van MOOCs (*massive open online courses*) aandacht gekregen. Hiermee is wereldwijd een aanbod van – veelal gratis – cursussen op online platforms, zoals EdX en Coursera, ontstaan. Overigens is de flexibiliteit in studietempo vaak zeer beperkt bij MOOCs. Ook het aantal SPOCs (small private online courses) is groeiende. Hierbij volgt een kleine groep deelnemers een cursus – al dan niet betaald – in een besloten online omgeving. Een Nederlands voorbeeld van een SPOC platform is <http://www.elevatehealth.eu/>.

Met deze ontwikkelingen komt de vraag op wat dit betekent voor de hogeronderwijsinstellingen en het huidige hoger onderwijs in Nederland. Met hun MOOCs kunnen instellingen (tien-)duizenden deelnemers wereldwijd aantrekken en de internationale reputatie van het Nederlandse onderwijs versterken. (Aankomende) studenten kunnen hun deficiënties al voorafgaand aan de opleiding wegwerken met een MOOC, of juist tijdens hun studie extra uitgedaagd worden. Ook kan met online onderwijs als MOOCs en SPOCs de groep werkenden die een leven lang blijft leren, beter

worden bediend. In Nederland experimenteert een aantal hogeronderwijsinstellingen actief met MOOCs en/of SPOCs. Daarbij zetten ze online afstandsonderwijs voor verschillende doeleinden in. Tegelijkertijd is de ontwikkeling nog in een pril stadium en is nog onvoorspelbaar hoe online afstandsonderwijs anno 2020 eruit zal zien. Dat roept de volgende vragen op:

- Hoe zorgen we ervoor dat alle hogeronderwijsinstellingen deze kansrijke ontwikkeling benutten? En zou de inzet van digitalisering passend bij het profiel van de instelling of juist bij het type opleiding moeten zijn? Is de inzet anders voor hogescholen dan voor universiteiten?
- Welke stappen zijn er nodig om online afstandsonderwijs optimaal in te zetten, zowel voor internationale reputatie als voor differentiatie? Zijn er obstakels en/of prikkels die de ontwikkeling kunnen bevorderen/remmen? En welke rol heeft de overheid hierin?
- Welke mogelijkheden bieden MOOCs en SPOCs voor leven lang leren?
- Wat heeft de ontwikkeling van online afstandsonderwijs voor impact voor de arbeidsmarkt en hoe gaan werkgevers hierop inspelen?
- Wat is een MOOC-certificaat eigenlijk waard? Hoe bepaal je als instelling de waarde van een MOOC? Zijn er internationale standaarden voor waardering en erkenning nodig en – niet geheel onbelangrijk- zijn deze realiseerbaar?

3. Blended learning

Blended learning is een mix van online en (fysiek) contactonderwijs, waarbij studenten voor een deel van het onderwijs niet naar de onderwijsinstelling hoeven te komen. Online (hoor)colleges en opdrachten kunnen (deels) op een eigen gekozen moment en plaats worden gevolgd en uitgevoerd. Daardoor kan het contactonderwijs een andere invulling krijgen, ook wel *flipping the classroom* genoemd. De mate van openheid en flexibiliteit van blended onderwijs verschilt. Vast staat echter dat het een andere pedagogiek en onderwijsdidactiek vereist dan de meer 'klassieke' vorm van onderwijs dat op een vaste plaats en vast tijdstip plaatsvindt.

Blended learning stelt de docent en student in staat om het onderwijs meer samen vorm te geven, waarbij eenieders expertise en ervaring optimaal benut kunnen worden. Dit vraagt een andere rolinvulling van zowel docent als student. Het stelt docenten ook in staat om voor een deel van het vakonderwijs, bijvoorbeeld in de vorm van online hoorcolleges of een MOOC van een andere instelling of docent te gebruiken.

- Wat betekent blended learning voor de rol van de docent en hoe bereiden we daar toekomstige docenten op voor? Zouden alle docenten in staat moeten zijn om een goed online hoorcollege te ontwikkelen, of is daar juist differentiatie nodig?
- Wat betekent het volgen van (deels) online en open onderwijs voor studenten? Leren ze andere (gewenste?) vaardigheden? En vereist het volgen van blended onderwijs ook andere vaardigheden van (aankomende) studenten?
- Hoe kunnen we meer gebruik maken van excellent onderwijs van andere instellingen, zodat bijvoorbeeld een online hoorcollege statistiek voor alle statistiekstudenten in Nederland beschikbaar is? En zijn er ook vakgebieden waar dat niet mogelijk is?

4. Differentiatie via honours tracks en deficiëntieonderwijs

De toepassing van digitalisering en flexibilisering in het onderwijs biedt naast de mogelijkheid op meer regie op de eigen leerroute, ook kansen voor betere differentiatie naar niveau. De steeds gevarieerdere instroom in het hoger onderwijs vraagt ook om diversiteit in het onderwijs zelf, zodat iedere student voldoende wordt uitgedaagd. Bij een uitdagende leeromgeving past gepersonaliseerd onderwijs, waarbij de leerbehoefte en talenten van de student meer centraal komen te staan met lesmaterialen en leerplannen die nauw aansluiten op het tempo, niveau en de leerstijl van het individu.

Digitalisering en flexibilisering van het onderwijs kan bijdragen aan het personaliseren van het leren. Het biedt mogelijkheden tot differentiatie, verzwaring, verdieping, bijspijkeren en biedt mogelijkheden om tijd- en plaatsonafhankelijk te leren. Bijvoorbeeld in het honours onderwijs, waar excellente studenten extra worden uitgedaagd, of juist in deficiëntieonderwijs waar studenten

achterstanden kunnen wegwerken. Het Nederlandse hoger onderwijs is de afgelopen jaren verrijkt met honours tracks en excellentieprogramma's. Intensieve programma's voor studenten met veel talent, ambitie en motivatie bieden mogelijkheden tot verdieping en verzwaring in aanvulling op het reguliere onderwijsprogramma.

- Is het met het oog op flexibilisering wenselijk om honours programma's als aparte routes te programmeren? Of zou er in de reguliere opleidingsprogramma's juist meer mogelijkheid voor verdieping, verzwaring en profilering moeten zijn?
- Hoe kan de regie en het initiatief bij de student worden gelegd om te excelleren? En hoe kan ruimte worden geboden om ook los van onderwijsaanbod speciale prestaties te waarderen en te belonen?
- Welke mogelijkheden biedt digitalisering voor het aanbieden van extra uitdaging voor excellente studenten? En voor het wegwerken van deficiënties, tijdens of voorafgaand aan de opleiding? Welke *best practices* zijn hiervan bekend?

5. Learning analytics & digitaal toetsen

Met de inzet van digitale middelen in het onderwijsproces kunnen data worden verzameld en geanalyseerd die betrekking hebben op het leerproces en de resultaten van studenten. Deze learning analytics bieden zodoende kansen voor de verbetering van het onderwijs. Het geeft inzicht in de verschillende leerstijlen van studenten, kan laten zien welke onderdelen van een cursus lastig zijn voor studenten en geeft inzicht in het soort fouten dat gemaakt wordt. Hiermee wordt voor een docent duidelijk welke aspecten van het onderwijs en leermateriaal meer aandacht vereisen.

Met behulp van learning analytics beschikken docenten over veel informatie over het leerproces en de opgedane kennis van studenten. Ze kunnen hiermee de student centraler stellen in het eigen leerproces en aanspreken op zijn verantwoordelijkheid. De docent kan meer een rol op zich nemen als begeleider van het leerproces. Dit vraagt van de docent wel voldoende kennis én vaardigheden om goed om te kunnen gaan met deze grote hoeveelheid informatie.

- In hoeverre is het wenselijk om al deze informatie inzichtelijk te maken voor de docent?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat docenten de relevante informatie kunnen filteren uit de grote hoeveelheid informatie die beschikbaar komt en dit effectief kunnen gebruiken in het onderwijs? Wat vraagt dit van onze docenten en/of lerarenopleidingen?
- En hoe bewaken we de privacy van studenten als er zoveel informatie beschikbaar komt over hen en hun leerproces?
- Is het mogelijk om learning analytics te gebruiken door de verzamelde informatie anoniem beschikbaar te stellen aan de docent of moet je er vanuit gaan dat alles wat op internet staat per definitie niet veilig is? Zou de student toestemming moeten geven om de (anonieme) informatie beschikbaar te stellen?

Naast learning analytics levert ook het digitaal toetsen kansen voor verbetering van het onderwijs en de doelmatigheid ervan ([rapport SURF digitaal toetsen](#)). Door digitalisering wordt het makkelijker om studenten formatief te toetsen, waarbij ze inzicht krijgen in hun eigen leerproces (waar sta ik ten opzichte van medestudenten, welke informatie moet ik extra bestuderen en wat heb ik begrepen?). Studenten kunnen sneller en effectiever feedback ontvangen op hun resultaten. Ook kan door digitalisering toetsing beter longitudinaal/programmatisch toegepast worden. Studenten kunnen hun ontwikkeling op verschillende competenties volgen en hun inspanning richten op onderdelen waar nog onvoldoende voortgang wordt geboekt. Dat draagt bij aan gepersonaliseerd leren. Daarnaast biedt digitaal toetsen kansen voor de kwaliteitsverbetering van toetsing zelf. Met behulp van een digitaal beschikbare itembank kunnen docenten van verschillende instellingen toetsvragen uitwisselen en elkaars vragen aanpassen.

- Hoe zal de verhouding tussen formatieve en summatieve toetsen veranderen onder invloed van digitalisering?
- Zouden er nationale itembanken moeten komen voor gebruik in digitale toetsen? En voor welke vakgebieden zou dat wel/niet geschikt zijn?
- Hoe kunnen we het toepassen van directe feedback in digitale toetsen verbeteren?

- Is het denkbaar dat alle deelnemers hun eindtoets op een ander moment afleggen? Wat betekent dat voor het onderwijsproces en de organisatie?

6. Onderzoek naar onderwijsinnovatie

Met de ontwikkelingen gericht op flexibilisering en het toenemende gebruik van digitalisering, ondergaat het onderwijs ingrijpende veranderingen. Tegelijkertijd is de ontwikkeling van open en online onderwijs nog in een pril stadium en de toekomst onvoorspelbaar. Dit roept de vraag op hoe we om zouden moeten gaan met onderwijsinnovaties in het hoger onderwijs. Onderwijsinnovaties zijn veranderprocessen die niet alleen vragen om aanpassing van onderwijsmodellen, didactische concepten en andere werkvormen en instrumenten, maar ook om aanpassingen van organisatie en bedrijfsvoering en verandering van cultuur en mindset.

Bovendien is het belangrijk om de onderwijsinnovaties en veranderingen te onderbouwen met (effect)onderzoek. Over de effecten van de inzet van open en online onderwijs in de Nederlandse context is nog weinig bekend. En wat zal de flexibilisering van het onderwijs voor effect hebben op de aansluiting op de arbeidsmarkt en mensen die een leven lang leren? Maar ook: welk effect heeft het verdwijnen en ontstaan van beroepen, op (de inrichting van) het hoger onderwijs? Om de enorme potentie van ontwikkelingen als digitalisering en flexibilisering te kunnen benutten is de verbinding tussen onderzoek en onderwijs cruciaal.

- Moeten we meer onderzoek doen naar de effectiviteit van ons onderwijs: wat werkt wel en niet en waarom? En hoe zorgen we vooral ook voor de verhoging van *completion rates* en wat betekent dat voor de vormgeving van gepersonaliseerd leren en online onderwijs?
- Hoe kan onderzoek naar onderwijsinnovatie bijdragen aan verbetering en professionalisering van de onderwijspraktijk?
- Hoe zorgen we ervoor dat de onderzoekende houding van docenten ook ten goede komt aan het onderwijs dat zij geven?
- Wat vraagt de sterke verbinding tussen (onderwijs)onderzoek en onderwijs van de organisatie van een hogeronderwijsinstelling? En op welk niveau in de organisatie zou dit onderzoek moeten worden opgezet en uitgevoerd?
- Wat weten we al van onderwijsinnovaties en hoe maken we daar meer en beter gebruik van?

7. Leven lang leren (deeltijdonderwijs en cursussen)

Het beeld dat de noodzaak om te blijven leren en jezelf te blijven ontwikkelen alleen maar groter zal worden, wordt breed gedeeld. Ieder individu zal in zichzelf moeten blijven investeren om inzetbaar te blijven in een snel veranderende arbeidsmarkt, om bij te kunnen blijven dragen aan sociale en technische innovaties en de productiviteit en het verdienvermogen van organisaties te versterken. Tegelijkertijd zien we dat bij veel instellingen de focus vooral ligt op het verzorgen van initiële opleidingen voor jongeren in plaats van onderwijs voor werkenden die een leven lang leren.

Voor de stimuleringsregeling 'leven lang leren in het hbo' heeft de Hogeschool van Amsterdam een [model](#) ontwikkeld, waarin vier varianten zijn onderscheiden op basis van de dimensies vraaggestuurd en aanbodgestuurd onderwijs, en individuele en groepsgewijze benadering. De bestaande kaders in wet- en regelgeving gaan uit van aanbodsturing: een vaststaand, vastgelegd en goed omschreven onderwijsaanbod. Voor het deeltijd hoger onderwijs komen er pilots met flexibilisering, waarbij de verplichting van een vastgelegd onderwijsaanbod wordt losgelaten. In plaats daarvan kunnen in de pilots eenheden van leeruitkomsten worden vastgelegd, waardoor ruimte ontstaat om op flexibele en gedifferentieerde wijze invulling te geven aan opleidingstrajecten van individuen en groepen.

- Wat betekent het toenemende belang van leven lang leren voor de maatschappelijke opdracht van het hoger onderwijs en de verankering in de (regionale) samenleving?
- Wat betekent dit voor het aanbod van opleidingen en cursussen gericht op volwassenen dat instellingen (zouden moeten) aanbieden?
- Is sprake van een toegevoegde waarde of speciaal belang van bekostigde instellingen of moet leven lang leren juist aan private opleiders worden overgelaten?

- Wat betekent dit voor het alumni beleid en voor samenwerking met andere opleidingsinstellingen in de onderwijs-/beroepskolom?
- Welke mogelijkheden zijn er voor verbinding van leven lang leren met praktijkgericht onderzoek en samenwerking met bedrijven en instellingen in het kader van innovatie?
- En welke mogelijkheden biedt digitalisering voor het ontwikkelen van een aanbod voor onderwijsdeelnemers die een leven lang leren?

8. Implicaties van de veranderende arbeidsmarkt voor het opleidingsconcept De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en de digitalisering in het hoger onderwijs roepen ten slotte vragen op over de duurzaamheid van ons opleidingsconcept. Een beroepsopleiding werkt met een opleidingsprofiel en eindtermen die zijn afgestemd op de vereisten in een beroepsprofiel. Hoe kun je bepalen wat die vereisten zijn als studenten worden opgeleid voor banen die binnen enkele jaren ingrijpend veranderd zijn, voor beroepen die nu nog niet bestaan en als huidige beroepen voor een deel zullen verdwijnen?

- Wat zijn de consequenties van de toenemende dynamiek op de arbeidsmarkt en de snelle veranderingen in de beroepspraktijk voor de inhoud van opleidingen, voor de competenties die studenten moeten ontwikkelen?
- Hoe zorgen we ervoor dat studenten het vermogen ontwikkelen om wendbaar te zijn en te blijven, en te kunnen anticiperen op en zich aan te passen aan veranderende eisen gedurende hun loopbaan?
- Ligt de toekomst in brede opleidingen, die veel ruimte bieden voor eigen keuzes en profilering?
- Of in de acceptatie dat initiële opleidingen leiden tot een startkwalificatie en postinitiële opleidingen tot vakbekwame professionals?

Tegelijkertijd zorgt het snel groeiende aanbod van open en online onderwijs wereldwijd ervoor dat studenten de mogelijkheid hebben om op ieder gewenst moment onderwijs te genieten. Een groot deel van dit aanbod is gericht op bepaalde onderdelen van hoger onderwijs, zoals online modules van gerenommeerde docenten of een online eindtoets voor een vak. Welke impact zal het opdelen van het hoger onderwijs in modules in plaats van opleidingen, hebben voor het opleidingsconcept?

- Hoe kan ruimte worden geboden aan erkenning van hetgeen studenten leren via deelname aan online onderwijsaanbod buiten de instelling? En in welke vorm is dat wenselijk?
- Wat betekent de mogelijkheid om online onderwijsaanbod te integreren in curricula voor de inrichting van opleidingen?
- Waarin zit de toegevoegde waarde van de opleiding ten opzichte van online onderwijsaanbod en hoe moet die meerwaarde voor de student worden gerealiseerd?

Van trends en probleemanalyses naar concrete actie

Ontwikkelingen als globalisering en digitalisering zorgen ervoor dat het hoger onderwijs flexibeler en beter toegankelijk is voor studenten wereldwijd. Het biedt kansen in een tijd waarin de kwantitatieve en kwalitatieve vraag naar hogeropgeleiden toenemen.

Tegelijkertijd vragen deze ontwikkelingen andere vaardigheden van studenten, docenten en instellingen. Deze ontwikkelingen vragen van studenten dat zij het maximale uit zichzelf halen. Het vraagt van het hoger onderwijs dat zij studenten daarin begeleiden, en dat zij er tegelijkertijd voor zorgen dat het Nederlandse hoger onderwijs van uitstekende kwaliteit blijft.

Onze toekomst maken we samen. De vraag is hoe het hoger onderwijs er in de toekomst uit moet zien. Die vraag wil de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap met studenten, docenten, bestuurders en andere stakeholders in het hoger onderwijs verkennen. Dat doet ze aan de hand van een aantal regiobijeenkomsten en bezoeken bij hogeronderwijsinstellingen: de HO-tour.

Meer weten? Discussieer mee! www.rijksoverheid.nl/hotour op [Facebook](#), [LinkedIn](#) of [Twitter](#).